

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

SHADOW ECONOMY IN UKRAINE: STATE AND WAYS TO OVERCOME

У статті висвітлено стан тіньової економіки в Україні та шляхи подолання цього негативного явища. Виявлено, що поширення тіньової економіки суттєво знижує ефективність і складність державної політики, а в окремих випадках унеможливує ринкове регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Розглянуто рівень тіньової економіки у % до обсягу офіційного ВВП за 2010–2021 роки та визначено, що під час війни в Україні частка тіньової економіки не зменшилася та за різними оцінками залишається на рівні 20–30% ВВП. Розглянуто заходи щодо боротьби з тіньовою економікою, запропоновані Програмою USAID RANG. Визначено, що детінізація національної економіки передбачатиме зменшення розмірів тіньового сектору шляхом формування єдиної системи заходів, спрямованих на усунення та запобігання основним причинам і передумовам виникнення тіньової діяльності або перешкоджання передачі коштів, одержаних незаконним шляхом на легальний рівень.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, економічна політика, ВВП, євроінтеграція.

The article highlights the state and peculiarities of the shadow economy in Ukraine and ways to overcome this negative phenomenon. It is revealed that the spread of the shadow economy significantly reduces the effectiveness and complexity of public policy, and in some cases makes it impossible to regulate the economy by means of monetary and tax policy instruments. The author analyzes the level of the shadow economy as a percentage of official GDP for 2010–2021 and determines that during the war in Ukraine the share of the shadow economy did not decrease and, according to various estimates, remains at the level of 20–30% of GDP. Measures to combat the shadow economy proposed by the USAID RANG Program are considered. It is determined that the unshadowing of the national economy will involve reducing the size of the shadow sector by forming a unified system of measures aimed at eliminating and preventing the main causes and prerequisites for the emergence of shadow activities or preventing the transfer of illegally obtained funds to the legal level. It is found that, given Ukraine's orientation towards European integration and in order to fulfill Ukraine's obligations to the Council of Europe, it is urgent to create effective mechanisms to overcome the shadow economy and its preconditions. The development of such mechanisms requires the introduction of foreign experience in combating extremely negative social phenomena, primarily political, legal, institutional, supervisory, information and analytical mechanisms for overcoming the shadow economy, which have been successfully used in other countries. It was found that in order to combat the shadow economy, it is necessary to introduce effective mechanisms of control, monitoring and regulation. The research suggests that the fight against the shadow economy will contribute to economic growth, more active use of domestic and foreign investment potential, and ensure stability, development, and security of the national economy, which are very important principles in the wartime and postwar reconstruction period of Ukraine and a key condition for EU membership.

Key words: shadow economy, de-shadowing, economic policy, GDP, European integration.

УДК 338.24

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-28>

Суворова С.Г.¹

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та соціальних дисциплін,
Пенітенціарна академія України

Кульганік О.М.²

к.е.н., доцент кафедри економіки
та міжнародних відносин,
Вінницький торговельно-економічний
інститут ДТЕУ

Suvorova Svitlana

Penitentiary academy of Ukraine

Kulhanik Oksana

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

Постановка проблеми. Тіньова економіка України є однією з найбільших перешкод для розвитку національної конкурентоспроможності, підвищення соціального рівня життя населення та інтеграції до Європейського Союзу (ЄС). Це свідчить про активну криміналізацію економічних процесів, високий рівень корумпованості органів державної влади та низьку правову та податкову культуру юридичних і фізичних осіб. З огляду на те, тіньова економіка є складним соціально-економічним явищем, пов'язаним із незаконним заволодінням частиною створеної вартості чи майном суб'єктів господарювання внаслідок різного роду спотворень вірогідної інформації про грошові операції. Розв'язання цих проблем є серйозним викликом для України в умовах сьогодення, що, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематичні аспекти розвитку тіньової економіки в Україні вивчали багато науковців. Так, вчені Івашова Л., Шевченко Н. та Виноградова Н.

зауважують, що удосконалення механізмів державного впливу на тіньову економіку та процес протидії корупції, а також формування правил і процедур мають бути чітко прописані в стратегіях та програмах діяльності уряду. Крім того, потрібно систематично аналізувати показники, за якими оцінюється Україна в міжнародних дослідженнях та оцінках корупції, та враховувати відповідні висновки та рекомендації щодо стану корупції. Це матиме важливі наслідки для здатності залучати прями іноземні інвестиції та покращувати зовнішню оцінку демократичних процесів в Україні, що дозволить гармонізувати національне законодавство з міжнародно-правовими документами і насамперед практичну реалізацію норм і стандартів антикорупційного законодавства, що у наслідку дозволить суттєво покращити позиції України в європейському та світовому економічному просторі [1, с. 47]. Подмазко О. відзначає, що тіньовий сектор української економіки є одним із джерел інвестиційних ресурсів і відповідно джерелом економічного зростання української економіки.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7089-2524>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-1161>

Тому одним із головних завдань державної економічної політики є створення механізмів залучення ресурсів із тіньового сектору в легальний сектор економіки. Водночас резерви економічного зростання в Україні з урахуванням мультиплікаційного ефекту від подолання тіньової економіки дозволяють розробити та запровадити науково обґрунтовані механізми подальшого економічного зростання [2, с. 100]. Водночас Перерва П., Романчик Т., Ткачов М. та Гришко Н. зауважують, що тіньова економіка має подвійний характер, який, окрім виражених недоліків та загроз економічній безпеці, має переваги, особливо в соціально-економічній сфері країни. Значна тіньова економіка нашої країни, яка продовжує зростати, видається дуже небезпечною з точки зору економічної політики в умовах глобалізації. Це призводить до погіршення податкової системи країни. Крім того, економічна політика, що ґрунтується на невірних економіко-статистичних показниках, негативно впливає на стабільність економічного розвитку. А розвиток міжнародних інститутів координації економічної політики, які є сприятливим чинником функціонування сучасної глобальної економіки, також може призвести до неефективності [3, с. 67]. Тютюник І., Золковер А., Люльов О. та Леонов С. зауважують, що одним із найвпливовіших дестабілізаційних чинників зростання національної економіки є тіньові операції, реалізація яких значно знижує ключові показники розвитку національної економіки. Тому, на думку вчених, наявність значних тіньових фінансових потоків негативно впливає на всі сфери, знижуючи рівень надходжень до бюджету, а також потенційну можливість фінансування соціальних, економічних та інвестиційних програм і заходів [4, с. 52].

Огляд праць науковців дозволяє відзначити, що питання тіньової економіки в контексті практичного аспекту, виходячи із сучасних тенденцій, потребують додаткових досліджень.

Метою статті є висвітлення стану тіньової економіки в Україні та шляхів подолання цього негативного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширення тіньової економіки негативно впливає на ефективність механізмів та інструментів управління національною економікою. Тіньова зайнятість і тіньові фінансові потоки вважаються найбільшими поточними проблемами тіньових економічних відносин на глобальному та національному рівнях. Основними інструментами приховування фінансових потоків є мінімізація податкових зобов'язань, ухилення від сплати податків, виведення коштів за межі України, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом тощо.

Тіньова економіка негативно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві. Без урахування тіньової економіки неможливо

проводити економічний аналіз і приймати ефективні адміністративні та законодавчі рішення на макро-, мезо- та мікрорівнях. Поширення тіньової економіки суттєво знижує ефективність і складність державної політики, а в окремих випадках унеможлиблює ринкове регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політики.

На сьогодні в Україні розроблено Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [5], згідно з якими виділяють такі методи оцінки рівня тіньової економіки: «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний та електричний. Для оцінки мінімального та максимального коефіцієнтів рівня тіньової економіки використовується метод збитковості підприємств. Відповідно до затверджених рекомендацій, за останні роки тіньовий рівень української економіки дещо знизився і коливається в межах 30–35% офіційного ВВП. Водночас результати оцінки підтверджують зміни розміру ВВП та динаміку економічної тіні.

Тіньовий сектор становить близько половини всієї економіки України та забезпечує роботу, дохід та соціальну підтримку мільйонам українців. Спроби заборонити чи придушити (тіньову діяльність) безрезультатні. Однією з причин цього є те, що цей спосіб ведення бізнесу та отримання доходів дає владі додатковий вплив для забезпечення політичної лояльності та економічної підтримки. Це робить владу менш зацікавленою у створенні більш прозорого економічного середовища.

У 2010 році частка тіньової економіки становила 36% офіційного ВВП. У 2011 році він впав до 30% і залишався на рівні 30% з 2012 по 2013 роки. Частка тіньової економіки зросла до 36% у 2014 році, 35% у 2015 році, 33% у 2016 році, 32% у 2017 році, 29% у 2018 році та 30% у 2019 році. Масштаби тіньової економіки зросли у 2021 році порівняно з 2020 роком на 2 відсоткові пункти та досягли 32% ВВП (рис. 1). На фоні зростання світових ринкових цін на сировину (енергоносії та сільськогосподарську продукцію) рівень тіньової економіки у 2021 році дещо зріс, що дозволило бізнесу знизити ризики втрати обмежених ресурсів за умов підвищення витрат виробництва.

З метою створення сприятливих умов та зміцнення інституційної бази в Україні доцільно підвищити рівень захисту прав власності та ліквідності на фондовому ринку, рівень захисту прав інвесторів, здатність регуляторів реагувати на ринкові зловживання, рівень судової системи та знизити рівень корупції [6].

Під час війни в Україні частка тіньової економіки не зменшилася. За різними оцінками вона залишається на рівні 20–30% ВВП.

За підрахунками «Економічної експертної платформи», за перші три квартали 2023 року 6–12%

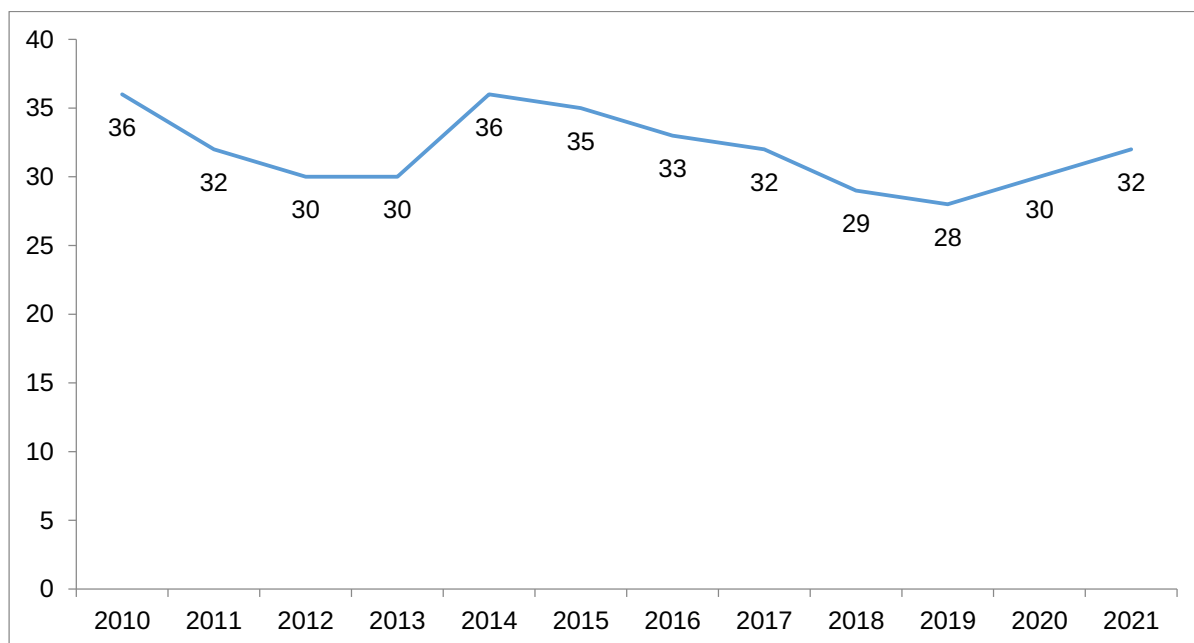

Рис. 1. Рівень тіньової економіки, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: сформовано на основі [6]

автомобільного палива, 13–23% тютюнових виробів і 30–47% алкоголю продавалося без податків та без оплати акцизу. Несплата акцизу та ухилення від сплати податку на доходи фізичних осіб через зарплати в конвертах формує дефіцит в бюджеті в розмірі 200 млрд грн на рік. Масштаби маніпуляцій з податковими накладними у 2022 році становили 18 млрд грн, фіктивним податковим кредитом – 16 млрд грн, «сірим» імпортом та контрабандою – майже 100 млрд грн [7].

Подальша тінізація економіки та її закріплення у трансформаційному суспільстві призводять до макроекономічних дисбалансів та структурних змін у соціально-економічному розвитку, що призводить до визнання тіньової економіки однією із загроз національним інтересам та національній безпеці економіки України. Це породжує об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічних концепцій практичної реалізації шляхів і способів визначення економіки в умовах трансформаційного суспільства. Часто ігнорування та недооцінка величини тіньової економіки призводить до серйозних помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових показників і, відповідно, у реалізації економічної політики.

Розвиток тіньової економіки є об'єктивним наслідком неефективності стратегії економічного розвитку України. Подолавши перешкоди економічного занепаду, Україна зможе стати членом ЄС, оскільки це одна із вимог вступу. Членство у ЄС дасть можливість збільшити експорт України до країн ЄС та відкриє ряд нових пілг для бізнесу. Повномасштабна російсько-українська війна

створила сильний та водночас негативний вплив на економіку України та падіння рівня життя населення, при чому частка тіньової економіки суттєво зросла.

Згідно з Програмою USAID RANG, заходи щодо боротьби з тіньовою економікою повинні включати: зниження податкового навантаження; оптимізація процесу відшкодування ПДВ; впровадження відкритих публічних торгів до державних та місцевих закупівель; максимальне відокремлення держави від бізнесу; реформування судової та правоохоронної системи; формування ефективної національної програми боротьби з організованою злочинністю; удосконалення моделей електронного урядування; сприяння поширенню безготівкових розрахунків; підвищення прозорості діяльності фінансових регуляторів; розроблення ефективної системи повернення за кордон коштів і активів, отриманих злочинним шляхом; введення податку на виведений капітал тощо [8].

Для стримування розвитку тіньової економіки в Україні необхідно вжити низку заходів, у тому числі сприяти розвитку бізнес-середовищу, посилити боротьбу з незаконною діяльністю та корупцією та подальше відродження економічних секторів країни. Зі зростанням тіньових економічних відносин у суспільстві грубо порушується принцип верховенства права та виникають макроекономічні диспропорції та структурні зміни соціально-економічного розвитку, які створюють загрозу національним інтересам України. Важливим напрямком детінізації національної економіки має бути переведення господарської діяльності в правову сферу шляхом створення сприятливих умов для її здійснення, при

чому інтереси суб'єктів господарювання мають бути максимально враховані.

Так, детінізація національної економіки передбачатиме зменшення розмірів тіньового сектору шляхом формування єдиної системи заходів, спрямованих на усунення та запобігання основним причинам і передумовам виникнення тіньової діяльності або перешкоджання передачі коштів, одержаних незаконним шляхом на легальний рівень.

Сьогодні тіньова економіка існує практично в усіх видах економічної діяльності, постійно розвиваючись і адаптуючись до змін, що відбуваються в державі в оподаткуванні та регулюванні економічних процесів, а також до значного впливу ресурсів і робочої сили з офіційного сектора. Тому подолання тіньової економіки є однією з найсерйозніших проблем сучасного соціально-економічного життя країни, яка часто призводить до провалу економічної політики в короткостроковій і особливо в довгостроковій перспективі.

Доцільно відзначити, що в умовах воєнного стану Україні потрібна економічна та політична стабільність. Це необхідно для збільшення податкових надходжень та інвестицій у державний сектор економіки та створення фіскальної бази для підвищення соціальних стандартів і гарантій (мінімальна заробітна плата та пенсії, реально необхідний прожитковий мінімум, збалансований споживчий кошик) у період післявоєнної відбудови України, що безпосередньо має бути пов'язано із політикою подолання корупції та нормалізації економіки, запуску механізмів прискореного розвитку та підвищення добробуту населення країни.

На сучасному етапі державного будівництва в Україні, яка перебуває у стані війни з російським агресором, суттєво загострилася проблема формування комплексу ефективних заходів боротьби з тіньовою економікою. Збільшення частки тіньової економіки негативно впливає на ефективність функціонування економічної та соціальної сфери, конкурентоспроможність вітчизняних суб'єктів господарювання, довіру до влади, здійснення реформ та інтеграцію в міжнародний економічний простір. Тому боротьба з тіньовою економікою є необхідною.

Враховуючи орієнтацію України на євроінтеграційний шлях та з метою виконання зобов'язань України перед Радою Європи, необхідно терміново створити ефективні механізми подолання тіньової економіки та її передумов. Розроблення таких механізмів потребує впровадження закордонного досвіду боротьби з вкрай негативними суспільними явищами, насамперед політико-правових, інституційних, наглядово-контрольних, інформаційно-аналітичних механізмів подолання тінізації економіки, які успішно працюють в інших країнах.

Ці механізми тіньової економіки повинні включати економічні, організаційні, правові, моральні, політичні та інші засоби впливу на прояви тіньового сектора економіки, що призводять до виникнення та розвитку тіньових практик. Тому для боротьби з тіньовою економікою необхідно запровадити ефективні механізми контролю, моніторингу та регулювання, які передбачатимуть розробку пропозицій щодо підвищення ефективності чинних законів, а також адміністративного та податкового тиску у разі порушення правових норм.

Висновки. Таким чином, в результаті проведених досліджень розкрито основні аспекти розвитку тіньової економіки в Україні, на підставі чого, визначено особливості її подолання. Виявлено, що рівень тіньової економіки з огляду на воєнний стан в країні не змінився та коливається в межах 20–30% від офіційного обсягу ВВП. Дослідження дають підстави відзначити, що боротьба з тіньовою економікою сприятиме економічному зростанню, більш активному використанню внутрішнього та зовнішнього інвестиційного потенціалу, забезпеченню стабільності, розвитку та безпеки національної економіки, що є дуже важливими засадами у воєнний період та у періоді післявоєнної відбудови України та ключовою умовою членства у ЄС.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Івашова Л.М., Шевченко Н.І., Виноградова Н.Л. Особливості реалізації антикорупційної політики та протидії тіньовому сектору економіки у світлі євроінтеграційних прагнень України. *Механізми публічного управління*. 2022. № 3(34). С. 40–49.
2. Подмазко О.М. Макроекономічна результативність процесу зменшення тіньового сектора економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 12. С. 95–100.
3. Перерва П., Романчик Т., Ткачов М., Гришко Н. Двоїстий характер впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Економічні науки. 2022. № 1. С. 63–69.
4. Тютюник І.В., Золковер А.О., Люльов О.В., Леонов С.В. Сучасний стан та тенденції розвитку тіньового сектора економіки. *Economics: time realities*. 2020. № 3(49). С. 47–54.
5. Наказ Мінекономіки від 20.01.2021 № 104 «Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVneshenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchoDoRozrakhunkuRivniaTinvoiEkonomiki>
6. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinvoiEkonomiki>

7. Оцінка рівня тіні по галузях. Економічна експертна платформа. 2023. URL: <https://economics.org.ua/index.php/nasha-robota/dashbord>

8. Інформаційний бриф: Протидія тінізації економіки. Червень, 2022. № 19. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKWX.pdf

REFERENCES:

1. Ivashova, L.M., Shevchenko, N.I., Vynohradova, N.L. (2022). Osoblyvosti realizatsii antykoruptsiinoi polityky ta protydii tinovomu sektoru ekonomiky u svitli yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy [Features of the implementation of anti-corruption policy and counteraction to the shadow sector of the economy in the light of Ukraine's European integration aspirations]. *Mekhanizmy publichnoho upravlinnia – Mechanisms of public administration*, 3(34), 40–49 [in Ukrainian]

2. Podmazko, O.M. (2023). Makroekonomichna rezultatyvnist protsesu zmenshennia tinovoho sektora ekonomiky Ukrainy [Macroeconomic efficiency of the process of reducing the shadow sector of the Ukrainian economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 12, 95–100 [in Ukrainian].

3. Pererva, P., Romanchyk, T., Tkachov, M., Hryshko, N. (2022). Dvoisty kharakter vplyvu tinovoi ekonomiky na riven ekonomichnoi bezpeky [Dual nature of the impact of the shadow economy on the level of economic security]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Ekonomichni nauky – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Economic Sciences*, 1, 63–69 [in Ukrainian].

4. Tiutiunyk, I.V., Zolkover, A.O., Liulov, O.V., Lieonov, S.V. (2020). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku tinovoho sektoru ekonomiky [Current state and trends in the development of the shadow sector of the economy]. *Economics: time realities – Economics: time realities*, 3(49), 47–54 [in Ukrainian].

5. Nakaz Minekonomiky vid 20.01.2021 № 104 «Pro vnesennia zmin do Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky» [Order of the Ministry of Economy of 20.01.2021 No. 104 "On Amendments to the Methodological Recommendations for Calculating the Level of the Shadow Economy"]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikyVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodychnykhRekomendatsiiShchodoRozrakhunkuRivniaTinovoiEkonomiky> [in Ukrainian].

6. Zahalni tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini u 2021 rotsi [General trends of the shadow economy in Ukraine in 2021]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiky> [in Ukrainian].

7. Ekonomichna ekspertna platforma (2023). Otsinka rivnia tini po haluziakh [Assessment of the shadow level by industry]. URL: <https://economics.org.ua/index.php/nasha-robota/dashbord> [in Ukrainian].

8. Informatsiinyi bryf: Protydii tinizatsii ekonomiky. Cherven, 2022. № 19. [Information brief: Counteracting the shadow economy. June, 2022. № 19]. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKWX.pdf [in Ukrainian].